

NAŠ DALJNI BLIŽNJI SVET

O Cankarju na tržaški univerzi

Lanskoletna uprizoritev Martina Kačurja, s katero je italijansko stalno gledališče v Trstu z uspehom gostovalo po največjih italijanskih mestih, je zbudila nepričakovano živo zanimanje za Cankarja, zlasti za njegov idejni svet, posredno, čeprav manj, tudi zanimanje za slovensko kulturo. Pa tudi Fulvio Tomizza, ki je Cankarjev tekst dramatisiral, rad omenja Cankarja v številnih pogovorih in intervjujih, ki jim botruje velikanski uspeh njegovega najnovejšega romana, *Boljše življenje* (*La miglior vita*). V tem ugodnem ozračju je prišel na knjižni trg tudi nov prevod Hlapca Jerneja, tokrat izpod peresa mladega Arnalda Bressana. Naposled, bi lahko rekli, se je odprla tudi tržaška univerza, ki je bila vsa povojna leta nerazumljivo zaprta do vsega, kar se je dogajalo v sosedni slovenski kulturi, čeprav je med njenimi študenti tudi precej Slovencev. Prav gotovo je opravil svoje tudi osimski sporazum. Takó je na pobudo filozofske fakultete v Trstu organiziral njen Inštitut za slovansko filologijo 12. maja letos »simpozij« o Ivanu Cankarju, da bi predstavil velikega slovenskega pisatelja italijanski univerzitetni mladini, oziroma: študentom, ki študirajo na tržaški univerzi.

Uvodna beseda je bila zaupana pesniku Cirilu Zlobcu, s samostojnimi referati pa so sodelovali: Marija Pirjevec, profesorica slovenske književnosti na filozofski fakulteti v Trstu, Karel Šiško, ravnatelj Slovenskega inštituta v Trstu, Jože Pirjevec, profesor za zgodovino slovanskih narodov, Milica Russi, lektorica slovenskega jezika, ter Ivan Verč, zunanji sodelavec za ruski jezik in literaturo, vsi trije s filozofske fakultete tržaške univerze.

Prevedena besedila objavljamo v zaporedju, kot so jih njihovi avtorji prebrali na omenjenem srečanju.

Ur.

Ciril
Zlobec

Cankar — slovenska mitična realnost

Lanskoletno praznovanje stoletnice rojstva Ivana Cankarja, ki je bilo takó v političnem kot kulturnem smislu sicer nadvse skrbno pripravljeno in vódeno, je ponovno, in tokrat bolj kot kadarkoli doslej, razkrilo neko posebno navezanost Slovencev na Cankarja, navezanost, ki ne more rasti samo iz spoštovanja do njegovega dela, kakor tudi ne iz bolj ali manj soglasnega pritrjevanja njegovi politični misli in boju. Nekaj iracionalnega je v tem odnosu, morda celo nekaj travmatičnega, če naj ta izraz, bolj kot kaj drugega, poudari psihično nenavadno

globoko zasidranost našega občutka in zavesti, da se Slovenci prav prek Cankarja reprezentativno, častno in veljavno razkrivamo kot narod, družba in kot nacionalno-družbena bit v slehernem izmed nas. Cankar, pojmovan kot čisto konkreten literarni opus, kot jasno opredeljeno obdobje v razvoju slovenske literature in družbe, kot misel, ki ji je sleherna urejenost v smislu filozofskega sistema sicer tuja, a ima filozofskemu mišljenju sorodno spoznavno moč, je že dolgo in še ostaja vznemirljiva pokrajina raziskovanja slovenske intimne in družbene psihe.

Kot da se v našem odnosu do Cankarja, na neki drugi ravni seveda, uveljavlja ena od značilnosti njegove umetnosti: čustveno osmišljanje racionalnih pobud, stanj in problemov, v motivaciji odločitve za akcijo pa nemahljiva etična utemeljitev tako dejanja samega kot razlogov, ki so ga sprožili, in posledic, ki iz njega izvirajo. V Cankarju torej vse bolj nedvoumno razkrivamo — vsaj zdi se nam tako — svojo včerajšnjo usodo, etično motivacijo za svoje narodno in družbeno obnašanje v bližnji preteklosti in v trenutku, ki ga živimo, kakor tudi etično motivacijo za izbrano smer razvoja. To slednje, smer razvoja — se nam zdi — enačimo, morda neskromno, pa vendar: s silovitim Cankarjevim hrepenenjem, pri čemer seveda vemo, da je hrepenenje, ker je nekonkretno, brezmejno in za vse mikavno, medtem ko je sleherni družbeni razvoj samo konkretizacija možnega, zato vselej bolj pri tleh, pogostoma brez vsakega čara.

Očitno, da je takšen Cankar v zavesti slovenskega človeka, tudi današnjega, osebnost z mitičnimi razsežnostmi, čeprav v svoji človeški biografiji vse prej kot to. In zato je tudi očitno, da je takšen Cankar možen in nujen ob globlji, eksistencialni potrebi, ki jo v kritičnem trenutku svojega bivanja občuti vsak narod. In če ta kritični trenutek, z dovolj zgodovinske objektivnosti, identificiramo pri Slovencih od »pomladi narodov« sredi prejšnjega stoletja, pa še morda z desetletjem, dvema pred njo, v slovenski kulturni zavesti z delovanjem pesnika Franceta Prešerna, do narodnoosvobodilne vojne in socialne revolucije v letih 1941—45, potem stoji Cankar točno na sredi tega kritičnega trenutka slovenske usode, ko sta bila v nespodbudnem ravnovesju možnost, da se slovenski narod dokončno in vsestransko konstituira ter s tem ohrani, in nevarnost, da se za vselej razblini. Danes se nam prav Cankar kaže kot tisti mejnik, ki je s svojim ustvarjalnim genijem bistveno povečal možnost in zmanjšal nevarnost, možnost za obstoj, nevarnost za izginotje: narodno idejo, ki so jo rastoča razredna protislovja že skoraj do kraja razvrednotila, je najprej nesentimentalno očistil vse čitalniške navlake, potem pa jo prenovil z odprto socialno dimenzijo, v slovenski zgodovinski konkretnosti je narodno in družbeno postavil v življenjsko odvisnost drugo od drugega, hkrati pa oboje, združeno, prav tako neločljivo povezal s kulturo. »Naš boj«, je zapisal, »je kulturni boj«. In to geslo sta po Cankarju prevzeli tudi narodnoosvobodilna vojna in revolucija, ki sta bili prav tako ena sama celota, enost, in samo znotraj te enosti motivacija druga drugi, druga drugi pogoj in smisel — tako kot emancipacija narodnega in družbenega v Cankarjevem pisateljskem opusu.

V tem smislu je Cankar — poudarjam: za slovensko zavest, ki je v marsičem drugačna kot pri drugih narodih — osebnost z mitičnimi razsežnostmi: z razvojem po njegovi smrti, zlasti pa z obdobjem po letu 1941, dobivajo številne njegove misli, izražene neposredno v člankih, esejih, kritikah in polemikah ter upodobljene v posameznih junakih in situacijah v nje-

govih leposlovnih delih, dovolj aдекватne konkretizacije, kajti iskreno se nam zdi, da je napovedoval, ne sicer današnjih stanj in odnosov v njihovi konkretni podobi, temveč možnost zanje, kar daje njegovemu imenu težo politične osebnosti, čeprav Cankar v svojem času — če naj se nekoliko poigramo z besednim paradoksom — ni bil nikakršna politična osebnost, a je vendar imel že tedaj, zlasti pa pozneje, izjemen vpliv, ki je bil mnogo širši kot samo političen, čeprav *tudi* političen.

In resničen paradoks: ves ta svoj vpliv na slovensko nacionalno in družbeno psiho je Cankar uveljavil tako rekoč »per negationem«. Ne kot pisatelj ne kot mislec ni skušal spodbujati, krepiti v bralcu vrlin, kreposti, misel nanje, potreba po njih potiskajo v Cankarjevi umetnosti v ospredje siloviti napadi na vse, kar je v človeku temnega, poniglavega, nečednega, zlaganega, navideznega, koristoljubnega, neznačajnega. Pero mu največkrat vodi moralna ogorčenost, zaničevanje, neredko celo sovraštvo, torej predvsem tista skrajna čustva, ki praviloma niso naklonjena veliki umetnosti. Cankar je o svojem pisanju, vsaj o delu svojega pisanja, izjavil, da se je odločil pisati tendenčno, toda »s silnimi sredstvi lepote«. S svojo umetnostjo je hotel vplivati. Mislim, da je Fulvio Tomizza ob eni izmed tržaških uprizoritev Martina Kačurja (*La forza dell'ideale*) napisal ali izrekel misel, da je bil Cankar »neprijeten pisatelj« (uno scrittore scomodo). Da je takšen še zmerom. Torej tudi danes. Najbrž je Tomizzova misel sama po sebi točna: Cankar je bil neprijeten pisatelj, ni se trudil, da bi bralcem ugajal, hote jih je vznemirjal, neprestano jim spraševal vest, videl v njih prej grdo in slabo kot lepo in dobro, ker ni hotel biti samo pisatelj, ampak se je zavedal, da je in da mora ostati slovenski pisatelj, kar je že pred njim in še dokaj dolgo po njem pomenilo, med drugim, tudi neko posebno odgovornost pisateljskega početja. Predvsem moralno odgovornost. To pa je Cankar pojmoval precej drugače kot njegovi predhodniki, tudi drugače kot mnogi njegovi neposredni nasledniki: zavedal se je v tem razmišljanju že omenjene možnosti in nevarnosti, ki se je Slovincem ponujala oziroma jim grozila. Z današnjim jezikom bi ta pisateljev odnos imenovali *demitizacija*. In ta demitizacija je udarila v tedanjo slovensko zavest surovo in brezobzirno, predvsem pa v času in razmerah, ko se je vsem, ki so razmišljali o usodi naroda, zdelo, da so na mestu predvsem hvalnice, spodbudne besede, ogrevali so se za poveljevanje vsega pozitivnega, tako imenovanega »zdravega«, skratka, po geslu: narod se šele prebuja, ves je še šibak, a časi so hudi, zato ga je treba, tudi s prilizovanjem, predvsem hrabriti, mu utrjevati vero vase in v njegovo »svetlo« prihodnost. Cankar je šel nasprotno pot: tudi za ceno vsesplošne obsodbe je narodu kazal predvsem njegovo popačeno podobo, jo celó karikiral, smešil, zasramoval, da bi v njem zdramil resnično, kritično zavest o sebi. Takšna pozicija je bila pogumno dejanje. Zaradi nje je bil Cankar predmet neprestanih napadov tako s klerikalne kot z liberalne strani. Bolj z bridkostjo kot z resignacijo je ob tem zapisal: »... Resnično, domovina, nisem te ljubil kakor cmerav otrok, ki se drži matere za krilo; tudi te nisem ljubil kakor solznomeškobni vzdihovalec, ki ti kadi v lice sladke dišave, da te skele uboge oči; ljubil sem te s spoznanjem; videl sem te vso, v nadlogah in grehah, v sramoti in zmotah, v penižanju in v bridkosti; zato sem z žalostjo in srdom v srcu ljubil tvojo oskrunjeno lepoto, ljubil stokrat globlje in stokrat višje od vseh tvojih trubadurjev!...« (Bela krizantema) In na nekem drugem mestu, v isti knjigi: »... Slikal sem noč vso pusto in

sivo, polno sramote in bridkosti, da bi oko tem silnejše zakoprnelo po čisti luči... Iz noči in močvirja je bil v nebeške daljine uprt moj verni pogled — vi pa ste me razglasili za pesimista...» In k temu bi lahko dodali že naravnost politično programski krik, ki ga poraženi junak ene njegovih dram zaluča v obraz svojim nasprotnikom: »Narod si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar.«

Tudi ta Cankarjev krik je bil eno najbolj uporabljenih in učinkovitih gesel slovenske socialne revolucije v letih 41—45.

Cankar »neprijeten pisatelj« tudi danes? Morda. Kajti tudi zgodovinska resnica ima dva obraza: v svojem nacionalnem in družbenem naporu smo Slovenci najbrž dosegli to, o čemer je Cankar sanjaril. Najbrž mnogo več kot to, toda moderni čas nas spet in spet prepričuje, da takó svojo eksistencialno možnost kot svojo eksistencialno nevarnost nosi vsak narod v sebi neprestano. Majhen narod še posebej. In Cankar odkriva v svojem pisateljstvu prav to: človeško mizerijo, ki ni samo zgodovinsko in socialno pogojena, ampak je hkrati tudi človeška mizerija nasploh, tako rekoč večna v času in prostoru. In prav to prvinsko obliko človeške mizerije je Cankar med vsemi slovenskimi pisatelji najbolj razvidno tematiziral, jo že uporabno katalogiziral. Kot poznamo v svetovni literaturi poleg Don Kihota tudi donkihotsvo, poleg Tartufa tudi tartifovstvo, poleg Hamleta tudi hamletovstvo, pa karamazovščino, tako pomenijo za slovenskega bralca številni Cankarjevi junaki prav toliko povsem opredeljenih človeških lastnosti, včasih tipično moralnih potez: Hlapec Jernej, Kačur, Jerman, Maks, Ščuka, Kalander in seveda: Kantor, Grozd pa Župnik, učitelj Šviligoj in drugi. Zgodovinskosocialna determiniranost teh junakov ohranja čar enkratnega bivanja; v svoji pojmovni odprtosti, ki jim zagotavlja simbolni pomen, prilagajoč se novim družbenim in narodnim razmeram, pa nas ti Cankarjevi junaki preganjajo tudi v naš čas, silijo nas v neprestano soočenje s samim sabo. So torej, z vidika mirnega življenja, predvsem neprijetni junaki, in je, po tej logiki, po svoje »neprijeten pisatelj«, kot ga je opredelil Tomizza, tudi Cankar? V določenem smislu prav gotovo. In prav je tako. Tudi v tem je njegova današnja aktualnost.

In če je že beseda o Cankarjevih junakih, ki so postali pojmi, simbolne lastnosti človeka, moramo ugotoviti, da je takšen simbol in pojem tudi Cankar sam, kot celota, politično in historično determiniran, hkrati pa s svojo moralno in človeško držo neprestano se obnavljajoči nemir v nas. Njegovo vztrajanje na morali, njegova etika slehernega človeškega početja naj bi bila tudi eno glavnih gibal današnje slovenske družbe. Ko to nam ne uspeva, je Cankar v nas plodno nadležen, opominjajoč. Če z mislijo na slovensko zgodovino nekoliko parafraziramo Marxa, bi za Cankarja morali reči, da je z močjo svoje umetniške besede slovenski svet, slovenskega človeka razčlenil, ju pojasnil, vpliv njegove umetnosti pa ju spreminja. Morda počasi, pomalem, a zanesljivo. In prav tu, na tej ravni, se Cankarjev pisateljski vpliv prepleta z najbolj naprednimi intencijami današnje slovenske družbe. Tudi zato — se zdi — je Cankar postal slovenska mitična realnost, ki bo še dolgo zaposlovala našo misel in čustvo.